

Ebû Dâvûd Süneni'nde Tekrar ve İhtisar

Ahmed Ürkmez*

Öz

İhtisar, hadis rivayetinde sıkça kullanılan ve geniş hacimli muhtevaların kısa anlatımlarla naklini sağlayan pratik bir yöntemdir. Başta Kütüb-i Sitte müellifleri olmak üzere pek çok muhaddis, rivayetlerin çeşitli bölümlerini tekrara düşmeden özetlemek amacıyla bu yöntemi benimsemiştir. Böylece, sözelimi ahkâm hadisleri gibi büyük bir literatürün birkaç ciltte toplanması mümkün olabilmektedir. Bu araştırma, Ebû Dâvûd'un ihtisar sistematığına, tercih ettiği ihtisar türlerine ve her bir nevi için kullandığı kalıp ifadelerin tespitine odaklanmıştır. Sünen'deki tüm sened ve metinlerin bu açıdan incelenmesiyle elde edilen bulgular örnekler eşliğinde paylaşılmış ve konu hakkında gerçekçi sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhtisar, Sünen, Ebû Dâvûd, Yöntem, Sebeb-i Vürûd.

Ikhtisar (abbreviation) and Repetition in Sunan of Abu Dawud

Abstract

Ikhtisar (abbreviation) is a practical method used frequently in hadith narratives to transfer wide contents with the short expressions. Plenty of hadith scholars, especially the al-Kutub al-Sittah authors adopted this method in order to abbreviate various parts of narratives without repeating. So that, it was possible to collect a big literature such as juridical hadithes in a few volumes. This research focused on Abu Dawud's abbreviation system, his preferred types of abbreviation and determined expressions for each type. All of the findings related to isnads and texts of Sunen was shared by examples and tried to reach the realistic results.

Key Words: Ikhtisar, Sunan, Abu Dawud, Method, Context of Hadithes.

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
(ahmedurkmez@yahoo.com)

Giriş

İran ile Afganistan arasındaki sınır bölgesinde bulunan Sicistan'da 202/817 yılında dünyaya gelen Yemen asıllı ilim adamı Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888), başta Basra ve yirmi yıl ikamet ettiği Tarsus olmak üzere pek çok ilim merkezinde bulunmuştur.¹ Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Yahya b. Ma'in (ö.233/848) ve Ali b. Medîni (ö.233/848) gibi önemli muhaddislerden ders almış; illele cerh-tadil başta olmak üzere hadis ilimlerinde söz sahibi olmuştur.² Tasnif ettiği *es-Sünen*, gerek içerik gerekse yöntem açısından *Sahîhayh'* den sonra en sağlam hadis kaynaklarından birisi olarak gösterilmiştir.³ Üzerinde çeşitli akademik çalışmalar da⁴ yapılmış bulunan eserin ihtiva ettiği sistematik ihtisar uygulamaları dikkat çekici bulunmuş ve detaylı bir tetkike tabi tutulması ihtiyacı tarafımızdan hissedilmiştir.

İhtisar kavramı, tek bir hadis rivayetinin belirli kurallar çerçevesinde kısaltılmasını ifade ettiği gibi, herhangi bir hadis kitabının muhtevasının özetlenmesi anlamında da kullanılmaktadır.⁵ Tek hadis üzerinde yapılacak ihtisar tatbikatında öngörülen ve sınırları tartışılan en önemli prensip, bu işlemin metnin mana bütünlüğünü bozmaması, nebevi mesajın eksik aktarılmasına veya yanlış anlaşılmasına yol açmamasıdır.⁶

Hadis mecmualarında rivayetlere sıklıkla ihtisar uygulanmasının temel sebeplerinden birisi kuşkusuz tekrar ihtiyacıdır. Hadisin alternatif

-
- 1 Yaşar Kandemir, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 119-120.
 - 2 Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb Arnavut ve diğerleri), I-XXV, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1983, XIII, 204-205, 211-213.
 - 3 Makdisî, Muhammed b. Tâhir, *Şürûtu'l-eimme's-sitte* (nşr. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrut 1997, s. 100-103.
 - 4 Örnek olarak bk. Mehmet Dinçoğlu, *Ebû Dâvûd'un Sünen Adlı Eseri, Kaynakları ve Tasnif Metodu* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Ankara 2008; Lütfi İmamoğlu, *Ebû Dâvûd ve Süneni* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Erzurum 2000.
 - 5 Bk. Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-râvî fi şerh takrîbi'n-Nevâvî*, I-II, Dâru'l-kitâbî'l-Arabî, Beyrut 1993, II, 96-98; Abdullah Aydınlı, "İhtisar", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 572-573.
 - 6 Krş: Salih Karacabey, "Hadiste İhtisar ve Muhtasar Rivayetten Kaynaklanan Problemler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2002), s. 58-67; Aydınlı, "İhtisar", *DİA*, XXI, 573. Mânen rivayet-ihtisar ilişkisi hakkında bk. Selman Başaran, "Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1991), s. 55-56; Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Mana İle Rivayeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1996), s. 285 v.d.

senedlerine dikkat çekmek, diğer tariklerinde tespit edilen ve bâb başlığındaki hüküm açısından farklılık oluşturabilecek lafızları okuyucuyla paylaşmak gibi birçok durumda tekrara gidilmekte; tekrar da ihtisarı beraberinde getirmektedir. Bir hadisin senedi ve metniyle tam olarak rivayet edilmesinin ardından kısaltılmış tekrarlarına yer verilmekte; “asıl” tabir edeceğimiz ilk hâl ile “muhtasar” diyeceğimiz mükerrer metin arasındaki düzenli bağlantıyı ise kullanılan ihtisar kalıpları sağlamaktadır. Muhtasar hadisin ilgili eserde daha önce mutlaka “mutavvel” (uzun) hâliyle zikredilmiş olmasının gerekmebileceği, ayrıca bir asıla ait birden fazla muhtasar tekrarın bulunabileceği gibi hususlar ehline malumdur.

Esasen ihtisar mefhumu, Ebû Dâvûd ismi ile herhangi bir başka hadis mecmuası müellifiyle kıyas edilemeyecek ölçüde özdeşleşmiş durumdadır. Ebû Dâvûd'un; toplam adedi hakkında 800 ile 2000 arasında değişen rakamlar⁷ verilen ahkâm hadislerinin bir özetini eserinde sunmasının yanı sıra, düzenli bir dinî yaşayış isteyenlerin bilmesi gereken müşterek hadisleri dört maddede toplayan özet tavsiyesi de meşhurdur.⁸

Sünen'in telifinde elde edilen kalıcı başarıda birden fazla faktörün etkili olduğu söylenebilir. Fıkhî konulara ait sahih hadis verilerine bu boyutta ulaşılması musannif açısından ne kadar önemli bir adım ise, ahkâm hadisleri gibi geniş bir literatürün hulâsasının iki ciltte sunulabilmesi de o denli etkileyicidir. İşte bu noktada belirgin bir ihtisar sistematığı devreye girmekte ve Buhârî'nin bâb başlıklarında, Müslim ve Nesâî'nin sened tahvilinde, Tirmizî'nin hadis hakkında hüküm vermede sergilediği orijinalite, Sicistânî âlimin ihtisar uygulamalarında kendisini açıkça göstermektedir.

Ebû Dâvûd, Mekkeli âlimlere eserini ve yöntemini tanıtmak amacıyla gönderdiği mektubunda, ihtisar hususunda benimsediği usûlü şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Bâbda hadisi iki veya üç vecihten tekrar ettiğimde bu, ilgili hadisin içerdiği ziyade bir sözden dolayıdır. Bazen diğer hadislerde olmayan ek bir kelime, söz konusu hadiste bulunabilir. Bazı durumlarda da uzun hadisi ihtisar ettim. Çünkü eğer

⁷ Rakamlar hakkında detaylı bilgi için bk. Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Risâlet el-İmâm Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke* (nşr. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrut 1997, s. 35-37 (neşredeninin notu).

⁸ *“Resûlullah'ın (sav) 500.000 hadisini yazdım. Bu kitabın (Sünen) içindeki rivayetleri bu hadislerden seçtim. Sünen'de 4800 hadisi bir araya getirdim”* dediği nakledilen Ebû Dâvûd, bu ifadesinin devamında *“Bütün bunlardan, insana dini için şu dört hadis yeter”* açıklamasını yapmakta ve amellerin niyetlere göre oluşu, kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeylerle ilgilenmemesinin önemi, kendisi için istediğini kardeşi için de istemesinin değeri ve helâlin de haramın da belli oluşu ile ilgili rivayetleri zikretmektedir. Bk. Mizzî, Cemâlüddin Ebü'l-Haccâc Yûsuf İbnü'z-Zekî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl* (nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Beyrut 1994, XI, 364.

hadisin metnini tam yazsaydım, duyanlardan bazıları o hadisten muradın ne olduğunu bilemez ve hükmün çıkarıldığı noktayı (موضع الفقه) anlayamazlardı. Bunun için ihtisar ettim.”⁹

Eserin bizzat kendi muhtevası ve yazım üslûbu da muhtasar bir metin olduğu¹⁰ gerçeğini doğrular niteliktedir.¹¹ Müellif ihtisara farklı şekillerde sürekli müracaat etmekte, bazı ravilerin rivayetlerini lafzî açıdan muhtasar olarak nitelerken,¹² bazı yerlerde rivayetin mana bakımından muhtasar olduğunu belirtmektedir.

Lafzen muhtasar hadislerle makalenin devamında çokça atıfta bulunulacaktır. Mana itibarı ile ihtisardan bahsedilebilecek örneklerden bazıları ise şunlardır:

Örnek-1: Ateşte pişen yemeklerin tüketiminin ardından abdest almanın gerekip gerekmediğine dair *Tahâret* bölümünde Câbir b. Abdullah’tan iki ardışık rivayette bulunulmuştur. İlkinde sahabi ravi, et ve ekmeğin ikram ettiği Resûlullah’ın (sav) yemeği bitirdikten sonra abdest alıp öğle namazını kıldığını; ardından yemeğin kalanını bitirip abdest almadan diğer namazı kıldığını anlatmaktadır. İkincisinde ise Allah Resûlü’nün (sav) uygulamasında son durumun ‘ateşte pişen yemeklerin ardından abdest almayı bırakmak’ olduğunu söylemektedir. Rivayetlerin bitiminde müellif “Bu, birinci hadisten özetlenmiştir” (هذا مختصر من الحديث الأول) açıklamasıyla durumu değerlendirmiştir.¹³

⁹ Ebû Dâvûd, “Risâle”, s. 31-32.

¹⁰ Burada muhtasardan kasıt, bizzat *Ebû Dâvûd Süneni*’ndeki ihtisar uygulamaları olup, araştırmamız bu örnekleri incelemeye odaklanmıştır. Sonraki dönemlerde *Süneni*’i ihtisar eden klasik çalışmalar ise meselenin farklı bir boyutudur. Münziri (656/1258), İbnü’l-Kayyim (751/1350) ve diğer âlimlere ait bu tarz çalışmalar hakkında detaylı bilgi için bk. Dinçoğlu, *Ebû Dâvûd’un Sünen Adlı Eseri*, s. 90-91.

¹¹ Nitekim Ebû Dâvûd’un ihtisara tabi tuttuğu rivayetlerin mutavvel halini araştırmak ve okuyucuya sunmak gibi önemli bir işlevi, *Sünen* şârihleri ele almış ve gerçekleştirmiş bulunmaktadırlar. Sözelimi Sehârenfûrî, şerhinin mukaddimesinde eserin hususiyetlerinden bahsederken dokuz ana noktayı öne çıkarmaktadır ki, bunlar arasında yedinci madde şöyledir: “Müellifin muhtasar olarak verdiği ve fakat başka kaynaklarda mutavvel olarak yer alan rivayetleri, yeri geldikçe mutavvel olarak zikrettim.” Bk. Sehârenfûrî, Halil Ahmed, *Bezlü’l-mechûd fi halli Ebî Dâvûd*, I-XX, Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, Beyrut t.y., I, 45.

¹² Yahya b. İsmail ve İbn Ebî Halef adlı iki ayrı hocasından naklettiği bir rivayette, İbn Ebî Halef’in lafzını esas almakta ve bitiminde şöyle demektedir: “Yahya hadisi muhtasardır.” (وحدیث يحيى مختصر) Bk. Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd* (nşr. Şuayb Arnavut ve dğr.), I-VII, Dâru’r-risâleti’l-âlemîyye, Beyrut 2009, “Edeb”, 23 (4842).

¹³ *Tahâret*, 72 (191-192).

Örnek-2: Anlamı üzerinde çeşitli şerhler yapılan “Kim bir sedir ağacını keserse, Allah onu baş aşağı ateşe atar” rivayetinin bitiminde müellife gelen bir soru ve onun verdiği cevap mevcuttur. Yukarıdaki örneğin aksine burada ‘kısa hadisin uzun olanın muhtevasını özetlemesi’ tarzında bir anlam ihtisarı değil, bizzat nebevî ifadenin kendi bünyesinde özlü ve zor anlaşılır bir manayı barındırması söz konusudur. Nitekim *es-Sünen*’de yer alan açıklama şu şekildedir:

“Ebû Dâvûd’a bu hadisin manası soruldu. Ebû Dâvûd dedi ki: Bu hadis muhtasardır. Şu anlama gelir: Kim çölün ortasında yolcuların ve hayvanların gölgelendiği bir sedir ağacını keserse, o ağaç üzerinde hiçbir hakkı olmadığı halde boşuna ve zalimce bunu yaparsa, Allah onu baş aşağı ateşe atar.”¹⁴

Eserde uygulanan ihtisar yöntemlerine geçmeden önce bir diğer mühim noktaya temas edilmelidir: İhtisara müracaat edilmeyen yerler. İlgili rivayetin bâba/meseleye temel teşkil etmesi ve muhtevasının bir bütün olarak konuyu desteklemesi hâlinde ihtisara yönelmeyen Ebû Dâvûd, şayet çok belirleyici bir anlam farklılığı oluşturuyorsa tek kelimelik bir değişikliğe değinmek için dahi tekrara gidebilmektedir. Müşterek zemini “hükümün tahkimi ve mevzuun anlaşılması” olan bu iki yaklaşımdan ilkinde *Kitâbü’l-Edeb*’in birinci bâbında ahlâk-ı Nebî’yi anlatan Enes b. Mâlik hadisi¹⁵, *Kitâbü’s-Sünne*’de yer alan sünnete uyma konulu İrbâd b. Sâriye hadisi¹⁶ gibi misaller verilebilir. Yine *Kitâbü’l-Hudûd*’un recm bölümündeki Mâiz b. Mâlik kıssası¹⁷ ve vasiyet oranlarına dair Sa’d b. Ebû Vakkâs vakası¹⁸ da buldukları bahsin/kitâbın temel taşı olmaları hasebiyle ihtisara tabi tutulmayan ve bütün detaylarıyla nakledilen rivayetler arasındadır.

Çalışmamızda, *Sünen*’de tespit edilen ihtisar tatbikatları dört alt başlık halinde incelenecektir: Metin, lafız, bağlam ve sened ihtisarı. Her dört kavramdan maksadın ne olduğu, uygulamada oluşan atıf yapısının nasıl formüle edilebileceği ve her bir ihtisar tarzı için müellifin kullandığı öncelikli kalıpların neler olduğu ilgili başlık dâhilinde değerlendirilmiştir. Alt başlıklara geçmeden temas edilmesi gereken husus, meselenin dört boyutunda da ortak sayılabilecek ihtisar ifadeleri ve bu ifadelere yönelik gruplamamızdır. Buna göre, muhtasar rivayet ile asıl rivayet arasında ayniyet ifade eden (مثله-) ve benzeri- kalıplar (A) grubu; benzerlik ifade eden (نحوه-) ve benzeri- kalıplar (B) grubu; mana birliği ifade eden (بمعناه-) ve benzeri- kalıplar (C) grubu; genel atıf (ism-i işaret ve benzeri) içerenler ise (D) grubu olarak adlandırılacaktır.

¹⁴ *Edeb*, 171 (5239).

¹⁵ *Edeb*, 1 (4773).

¹⁶ *Sünne*, 6 (4607).

¹⁷ *Hudûd*, 24 (4419).

¹⁸ *Vesâyâ*, 2 (2864).

1. Metin İhtisarı

Metin ihtisarı, tekli ve çoklu olmak üzere iki alt başlıkta ele alınacaktır.

1.1. Tekli Metin İhtisarı

Tekli metin ihtisarından kasıt, rivayetin senedi dışındaki bütün unsurlarını hazfedip, mahzûfların tamamını ifade edecek bir ihtisar ifadesini onun yerine ikame etmektir.¹⁹ Bu durum, değişiklik sadece senedde gündeme geldiğinde, hadisin muhtevasında ise birlik görüldüğünde uygulanmıştır. Muhtasar rivayetin yapısı şu şekilde özetlenebilir:

(Tam Sened)+(İhtisar İfadesi)

“Parası olan bir kişiye hangi durumlarda sadakanın helâl olacağı” hakkındaki merfû bir rivayetin *Sünen*'de ardışık olarak yer alan asıl ve muhtasar nakli buna örnek verilebilir:²⁰

1635- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "لَا تَحُلِ الصَّدَقَةَ لِغَنِيِّ إِلَّا لِخَمْسَةِ: لِعَازٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، أَوْ لِعَامِلٍ عَلَيْهَا، أَوْ لِغَارِمٍ، أَوْ لِرَجُلٍ اشْتَرَاهَا بِمَالِهِ، أَوْ لِرَجُلٍ كَانَ لَهُ جَارٌ مِسْكِينٌ فَتُضَدَّقُ عَلَى الْمِسْكِينِ، فَأَهْدَاهَا الْمِسْكِينُ لِغَنِيِّ.".

1636- حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِمَعْنَاهُ.

Metin ihtisarında kullanılan ve ayniyet ifade eden (A) grubu kalıplar arasında (21) (بمثل حديث فلان), (مثل حديث فلان), (بمثل ذلك), (مثل ذلك), (بمثله), (مثله) benzerlik ifade eden (B) grubu kalıplar arasında (بنحو حديث), (بنحوه), (نحوه) (بمعناه), (بهذا المعنى) ifade eden (C) grubu kalıplar arasında (22) (...بإسناد فلان ومعناه), (بمعناه وإسناده), (...بإسناده ومعناه) ifade eden (D)

¹⁹ Usûl kaynaklarında, uygulama yöntemlerinden ziyade caiz olup olmadığı tartışılan bu mesele (مثله) ve (نحوه) kullanımları ile bu ikisi arasındaki kapsam farklılığının tayini sadedinde ele alınmıştır. Özet bilgi için bk. Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, I-XIII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1976, I, 472-474.

²⁰ *Zekât*, 24 (1635-1636).

²¹ (مثله) için bk. 300, 518, 1301, 1470, 1574, 1577, 1578, 1666, 2115, 2127, 2220, 2908, 3039, 3260, 3432, 3549, 4858, 5133. (بمثله) için bk. 308, 390. (مثل ذلك) için bk. 546. (بمثل ذلك) için bk. 2657. (مثل حديث فلان) için bk. 2397. (بمثل حديث فلان) için bk. 3843. Verilen rakamlar, *Sünen*'in esas alınan Şuayb Arnavut tahkikli baskısındaki hadis numaralarına işaret etmektedir.

²² (بنحوه) için bk. 766, 1354, 1680, 2223, 2468, 2720, 3431, 4322, 5175, 5240. (بنحو حديث فلان) için bk. 2224.

²³ (بهذا المعنى) için bk. 1213. (بمعناه) için bk. 339, 1103, 1302, 1405, 1616, 1636, 1695, 1824, 1918, 1948, 2077, 2084, 2225, 2242, 2621, 3031, 3162, 3552, 3642, 4233, 4234, 4571, 4665, 4761, 5178, 5179. (...بإسناده ومعناه) için bk. 1604, 2754, 4022, 4103, 4500, 4724, 4725. (بمعناه وإسناده) için bk. 3291. (...بإسناد فلان ومعناه) için bk. 2580, 3294, 3739, 4416.

grubu kalıplar arasında ise (...بهذا الحديث), (...بهذا الخبر)²⁴ yer almaktadır. Bu kapsamdaki ihtisar kalıplarının ayırt edici özelliği, atfın merkezini oluşturan kelime veya kavramın (misl, nahv, hadis, haber, kıssa vb.) öncesinde yahut sonrasında herhangi bir fiil (ذكر, ساق) içermemesidir.

1.2. Çoklu Metin İhtisarı

Metin ihtisarının çoklu uygulamasında, birden fazla (genellikle iki) rivayetin senedleri ve metinleri birleştirilerek nakledilmesi söz konusudur. Uygulama, iki metni önce telif ile birbirine eklenmiş halde verip devamında bir nevi takti uygulayarak istisna kısmı belirtmeye dayanmaktadır.

Mesela (...من رأى منكم...) hadisinin “el-emr ve'n-neh-y” babındaki rivayetinde tek cümlelik metin ile üç cümlelik metin bir arada verilmiş, ortak olan ilk cümlelerin ardından ihtisarı belirten bir açıklama yapılmıştır. Rivayetin aktarıldığı iki şeyhten Hennâd ibnû's-Seriy (ö.243/857) sadece ilk cümleyle yetinmekte, ilgili cümlelerin bitiminde müellif söz alarak durumu açıklamaktadır:²⁵

4340- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، وَهَنَادُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ إِسْمَاعِيلِ بْنِ رَجَاءٍ، عَنِ أَبِيهِ، عَنِ أَبِي سَعِيدٍ؛ وَعَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنِ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ، عَنِ أَبِي سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "مَنْ رَأَى مُنْكَرًا فَاسْتَطَاعَ أَنْ يُغَيِّرَهُ بِيَدِهِ، فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ" - وَقَطَعَ هَنَادُ بَقِيَّةَ الْحَدِيثِ، وَوَرَّرَ فِيهِ ابْنُ الْعَلَاءِ - "فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَوْضَعُ الْإِيمَانِ."

Benzer bir uygulama, aslında iki ayrı hadis olan “Kuran okuyan mümin ile okumayan müminin durumu” ve “iyi arkadaşın misk taşıyana, kötü arkadaşın da körük üfleyene benzemesi” hakkındaki rivayetler için geçerlidir. Musannif, önce iki metni birleştirilerek tek metin hâlinde vermekte; ardından ihtisar tekniklerini kullanarak bu iki metni ilki Ebû Musa el-Eş’arî’ye, ikincisi Enes b. Mâlik’e ait olmak üzere hassas bir biçimde ayırmaktadır. Üçüncü rivayette ise sadece ikinci metnin (iyi/kötü arkadaş) müstakil ve merfû rivayetini (yine Enes b. Mâlik’ten) ihtisarla nakletmektedir:²⁶

²⁴ (...بهذا الحديث) için bk. 4088. (...بهذا الخبر) için bk. 1299, 1349, 1839, 2097, 2207, 3226, 3419, 3704, 3775, 5032. (...بهذا الخبر) için bk. 3385.

²⁵ *Melâhim*, 17 (4340). Hadisin *Sünen*'deki diğer tekrarında ise sadece Muhammed ibnû'l-Alâ'dan alınan ve sebep-i vürud ihtiva eden rivayet yer almaktadır. Buna göre, Mervan ibnû'l-Hakem'e hutbe sırasında bir kişi uyarıda bulunmuş ve Ebu Said el-Hudri bu davranışı takdir ederek hadisi rivayet etmiştir. Krş. *Salât*, 247 (1140).

²⁶ Krş. *Edeb*, 19 (4829-4831). Mizzî'ye göre bu hadisin mahfuz rivayeti Enes b. Mâlik yoluyla Ebû Musa el-Eş’arî'den gelen (4830 numaralı) rivayettir. (Mizzî, Cemâlüddin Ebû'l-Haccâc Yûsuf İbnü'z-Zekî, *Tuhfetü'l-eshrâf bil ma'rifeti'l-etraf* (nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), I-XIII, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1999, I, 298.) Ayrıca

4831- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الصَّبَّاحِ الْعَطَّارُ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ غَامِرٍ، عَنْ شَيْبِلِ بْنِ غَزْرَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَثَلُ الْجَلِيسِ الصَّالِحِ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

Çoklu metin ihtisarını doğrudan ilgilendiren kalıp ifadelerden bir diğeri (دَخَلَ حَدِيثُ أَحَدِهِمَا فِي الْآخِرِ) kullanımındadır. İki ravinin rivayetlerinin birleştirildiği ve tekrara gerek bırakmayan bu uygulamada musannif, hocaları veya bir üst tabakadaki şeyhler arasında birden fazla kişiden rivayet edeceği yakın senetli bilgileri yine telifle tek metin halinde vermektedir.

Resûlullah'ın (sav) namaz kılışını konu edinen Berâ b. Âzîb hadisinde, rivayetin alındığı iki şeyhin adı zikredildikten hemen sonra bu ifade kullanılmış, ardından senedin kalanı ve hadisin ortak metni verilmiştir:²⁷

854- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ وَأَبُو كَامِلٍ، دَخَلَ حَدِيثُ أَحَدِهِمَا فِي الْآخِرِ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَّانَةَ ...

Müşterek ravi Hişâm b. Urve'ye Hammâd yoluyla ulaşan Musa b. İsmail ve Ebû Üsâme yoluyla ulaşan Bişr b. Hâlid adlı hocalarının Hz. Âişe'nin evliliği hakkındaki rivayetlerini yine tek metinde birleştiren Ebû Dâvûd, bu örnekte hadisin senedini ve metnini bütünüyle naklettikten sonra ihtisar ifadesini kullanmaktadır:²⁸

4933- "... فَأَدْخَلْتُ بَيْنَنَا، فَإِذَا فِيهِ نِسْوَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَقُلْنَا: عَلَى الْخَيْرِ وَالْبِرْكَةِ." دَخَلَ حَدِيثُ أَحَدِهِمَا فِي الْآخِرِ.

2. Lafız İhtisarı

Hadis metninde değişen lafızları tespit için de ihtisara sıklıkla müracaat edilmiştir. Tekrar edilen hadisin yeni senedi verildikten ve uygun bir ihtisar ifadesi kullanıldıktan sonra, muhteva bütünüyle nakledilmemekte, farklı lafızın zikriyle yetinilmektedir. Kısaca şablon şöyledir:

(Tam veya Kısmî Sened)+(İhtisar İfadesi)+(Değişen Lafız)

Bu meyanda müellifin en çok tercih ettiği ihtisar ifadesi (... بهذا الحديث، قال) olmuştur.²⁹ Bu ifadenin kullanımında müellif, "(x) ravi (y) lafzının yerine (z) lafzını kullanmıştır/demiştir" (قال فلان كذا بَدَّلَ كذا) tarzı bir anlatım yerine,

telif ile birleştirilmiş iki hadis metnine yönelik lafız tayinine bir başka örnek için bk. *Talâk*, 14 (2206).

²⁷ *Salât*, 146 (854). Bu örnekte sahabe ravinin söze başlayış ifadesinin Müsedded tarafından (صلى الله عليه وسلم رمقت محمدًا); Ebû Kâmil tarafından ise (رمقت رسول الله صلى الله عليه وسلم) şeklinde nakledildiğine dikkat çekilmesi, birleştirilen metinler arasındaki belirgin farklılıklara temas edilmeden geçilmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

²⁸ *Edeb*, 62 (4933).

²⁹ Örnekleri için bk. 5, 119, 144, 289-290, 392, 670, 735, 965, 1344, 1490, 1494, 1753, 2159, 2393, 2969-2970, 3217, 3224, 3330, 3585, 4245, 4247, 4365-4366, 4389, 4405, 4471.

adeta ihtisar içinde ihtisara giderek doğrudan "(x) ravi dedi ki (z)" (قال فلانٌ) (z) demektedir. Zira ilgili rivayetin hemen öncesinde yer alan asıl, (y) lafzını tamamıyla muhtevîdir ve okuyucu açısından rahatlıkla ulaşılabilir durumdadır.

Meselâ imâmette önceliğin kimlerde olduğunu anlatan Ebû Mes'ûd el-Bedrî hadisinde geçen "Kişiye evinde ve yetki alanında imamlık yapılmaz" (ولا يُؤمُّ) (الرَّجُلُ فِي بَيْتِهِ وَلَا فِي سُلْطَانِهِ) ifadesi, müteakip muhtasar rivayette "Kişi kişiye imamlık yapmaz" biçiminde yer almaktadır:³⁰

583- حَدَّثَنَا ابْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةَ، بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ فِيهِ: "وَلَا يُؤْمُّ الرَّجُلُ الرَّجُلَ".

Bir önceki başlıkta işlenen metin ihtisarı uygulamasına göre burada değişen iki husus olmuştur. Bunlardan senedle ilgili olanı, kısmî ihtisara gidilip Şube ile Hz. Peygamber (sav) arasındaki üç isimli "İsmail b. Racâ < Evs b. Zam'ac < Ebû Mes'ûd el-Bedrî" zincirinin hazfedilmesidir. Metin üzerindeki tasarruf ise -tümü tekrar veya hazfedilmeden- sadece değişen kısımlarının (malûm/meçhul fiil farklılaşması vb.) belirtilmesidir.

Lafız ihtisarı uygulanan hadisler incelendiğinde, benzer hassas lafız tespitlerine; sayı/tekrar farklılıkları,³¹ harf-i cer değişiklikleri,³² eş anlamlı fiil kullanımları,³³ tek kelimelik ekleme ve çıkarmalar³⁴ gibi pek çok noktada rastlanabilmektedir.

(...بهذا الحديث، قال...) kalıbının dışında lafız ihtisarında sıklıkla kullanılan ifadeler arasında (...في هذا الخبر، قال...), (...بهذا الخبر، قال...), (...في هذا الخبر، قال...), (...في هذه القصة، قال...), (...القصة، قال... نحو هذا،)، (...نحوه، قال...) (A) grubu; (...بمثله، قال...), (...مثله، قال...),

³⁰ *Salât*, 61 (582-583).

³¹ Abdestte mazmaza ve istinşâkın bir/üç kere oluşuna dair bir örnek için bk. *Tahâret*, 48 (126-127). Sabah uyanınca ellerin üç /iki veya üç defa yıkanmasına dair bir örnek için bk. *Tahâret*, 47 (103-104).

³² Alışverişte selef uygulamasıyla ilgili rivayetteki (الى قوم) ve (عند قوم) farklılaşması için bk. *Büyû*, 57 (3464-3465).

³³ "Kadınlara zorla mirasçı olunmamasını" Allah'ın Nisâ suresi 19. ayetle 'yasakladığı' ifade edilirken aslında (أحكم الله عن ذلك), muhtasarda ise (عظ الله عن ذلك) kullanımı için bk. *Nikâh*, 22 (2090-2091).

³⁴ Salevât duaları konulu Ka'b b. Uca hadisinde yer alan (آل إبراهيم) ve (إبراهيم) farklılaşması için bk. *Salât*, 182 (976-977).

³⁵ (...في هذا الخبر، قال...) için bk. 736, 1144, 2252. (...بهذا الخبر، قال...) için bk. 586, 981, 1013, 1016, 1137, 1138, 1821, 2217, 2249, 4661. (...في هذا الخبر، قال...) için bk. 439, 445, 791, 2250. (...بهذه القصة، قال...) için bk. 859, 860, 1012, 1015, 1820, 2395, 2651, 3746, 4177, 4357, 4803. (...في هذه القصة، قال...) için bk. 611, 2018, 2694, 4793.

³⁶ (...بمثله، قال...) için bk. 3618. (...مثله، قال...) için bk. 969.

...قال³⁷ tarzı (B) grubu ve (...قال، بمعناه، قال...)، (بهذا الحديث بمعناه، قال...)، (بهذا المعنى، قال...) gibi (C) grubu ifadeler yer almaktadır.

Yine lafız ihtisarı amacıyla *Sünen'*de yoğun biçimde kullanılan ve sened/isnâd kelimesini ihtiva eden kalıplara burada yer vermek gerekecektir. Bunlardan, müellifin doğrudan (...قال، بهذا الحديث) kalıp ifadesinin yerine kullandığı (...قال، بهذا) ile yakınlık gösterenler, yine lafız ihtisarı fonksiyonunu icra etmektedirler. Nitekim (...قال، بهذا الحديث بإسناده، قال...)، (...قال، بهذا بإسناده، قال...) ve (...قال، بهذا، بإسناده، قال...) kullanımları böyledir.

Muhtevanın neredeyse bütünüyle değiştiği (...قال، بهذا الإسناد، قال...) ve (...قال، بهذا، بإسناده، قال...) ise bunlardan farklıdır. Her ikisinde de sened aynı kalmakla birlikte, içerik fiilden kavliye⁴¹ veya terğibden terhibe⁴² dönebilmekte, dolayısıyla tekrar ve ihtisardan bahsedilecek fazla bir durum kalmamaktadır.⁴³

Ebû Dâvûd, isnad kelimesinin yalın kullanımındaki bu şüpheli durumu izale etmek ve meseleyi lafız ihtisarı cihetine yönlendirmek için pek çok yerde (...قال، بهذا، بإسناده، ومعناه، قال...) kalıbına müracaat etmiştir. Müellifin atf sırasında yer yer ravi ismi zikrettiği ve dolayısıyla ifadenin (...قال، بهذا، ومعناه، قال...) şeklini aldığı da tespit edilmiş bulunmaktadır.

Ayrıca, başta (...قال، بهذا الحديث) ifadesi olmak üzere lafız ihtisarında kullanılan çoğu benzerinin hadis metninde ziyade meselesini ilgilendirdiğine de dikkat çekilmelidir. Normalde lafız değişikliğini belirtmek için kullanılan tabirlerin, aslında bulunmayan ama muhtasarda yer alan ziyadelerin naklinde istihdamı olarak özetlenebilecek olan bu konu "*Ebû Dâvûd Süneni'nde Ziyade ve Noksan*" başlıklı bir sonraki makale çalışmamızda incelenmeye çalışılacaktır.

³⁷ (...قال، بهذا، بمعناه، قال...) için bk. 1343, 1601, 2784, 3239, 3278, 4346, 4766. (...قال، بهذا، بمعناه، قال...) için bk. 732, 2570.

³⁸ (...قال، بهذا، بمعناه، قال...) için bk. 21, 440, 787, 858, 1143, 1702, 2091, 3047, 3455, 3598, 4549, 4887. (...قال، بهذا الحديث بمعناه، قال...) için bk. 3139. (...قال، بهذا المعنى، قال...) için bk. 4483.

³⁹ Bk. 1021, 1713, 2024.

⁴⁰ (...قال، بهذا، بإسناده، قال...) için bk. 2739. (...قال، بهذا، بإسناده، قال...) için bk. 1712. (...قال، بهذا، بإسناده، قال...) için bk. 1711, 1982.

⁴¹ Şahitliği merdud kişilerle ilgili ve [Süleyman b. Mûsâ < Amr b. Şuayb < Babası < Dedesi] ortak isnadına sahip, ilki fiilî ikincisi kavli müteakip hadislerde (...قال، بهذا، بإسناده، قال...) kullanımı için bk. *Akdıye*, 16 (3600-3601).

⁴² Sarhoş eden maddelere dair birincisi (...قال، بهذا، بإسناده، قال...) kullanımı için bk. *Eşribe*, 8 (3700-3701).

⁴³ (...قال، بهذا، بمعناه، قال...) kullanımına dair bir örnek için bk. 3781.

⁴⁴ Bk. 234, 999, 1032, 1245, 1511, 1703, 2099, 2188, 2261, 2268, 3411, 3475, 3491, 3609, 4478, 5160.

⁴⁵ Bk. 283, 749, 1928.

Bağlam ihtisarı başlığına geçmeden önce, lafız ihtisarı konusunda genel tabloya uymayan bir başka şablona temas edelim. Kavli ve fiilî hadislerin az sayıda kelime değişikliği ihtiva eden tekrarlarında müellif, yukarıda öngörülen (*Tam veya Kısmî Sened*)+(İhtisar İfadesi)+(Değişen Lafız) dizilişini değiştirmekte ve (*Tam veya Kısmî Sened*)+(Değişen Lafız)+(İhtisar İfadesi) düzenine geçmektedir. Bunu şöyle örnekleyebiliriz:⁴⁶

475- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَّانَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْبِرَاقُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ، وَكَفَّارَتُهَا دَفْنُهَا."⁴⁶

476- حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ -يَعْنِي ابْنَ زُرَيْعٍ-، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "النُّخَاعَةُ فِي الْمَسْجِدِ"⁴⁷، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

Burada müellif, hadis metninin ilk cümlesinde yer alan değişik lafız zikretme ve devamını ihtisara tabi tutma yoluna gitmiştir. Buna bağlı olarak, (مَذْكَرٌ) ihtisar ifadesi, metinde (في المسجد) lafzından sonra gelen bütün kelimeleri temsil etmektedir. Böyle bir ihtisar tarzının özellikle uzun metin ihtiva eden rivayetlerde ciddi bir hacim kazanımı sağlayacağı açıktır.

Mânen rivayet başlığıyla da anlamlı düzeyde ilişkili bulunan uygulamanın kavli hadislerde (مَذْكَرٌ) dışında (وساق نحوه)، (ثم ساق نحوه)، (فذكر معناه)، (نحوه) gibi örnekleri mevcuttur. Fiilî hadislerde tespit edilen ilgili kullanımlar ise, genellikle müşterek manaya işaret eden (مَذْكَرٌ) olmuştur.⁴⁸ (ثم ساق نحو حديث فلان) ve (فذكر معنى فلان)، (معناه)

3. Bağlam İhtisarı

Kavli hadislerin önemli bir bölümünde görülen sebep-i vürud unsuru, çoğunlukla sened ile merfû lafız arasında bulunmakta ve rivayetin hacmini oldukça kabartan bir mahiyet arz etmektedir. Binaenaleyh, hadisin farklı bir bağlamla tekrarı gündeme geldiğinde, burada bir ihtisar tatbikatına gidilmesi kaçınılmazdır. Musannif bu meseleyi, sebep-i vüruda dair geliştirdiği birden fazla yöntemle çözmüş bulunmaktadır. Bunlar kısaca *normal bağlam ihtisarı*, *kısmî merkezî bağlam ihtisarı* ve *müşterek bağlam ihtisarı* olarak adlandırılacak ve incelenecektir.

3.1. Normal Bağlam İhtisarı

Bu konuda müellifin standart denilebilecek yerleşik uygulaması, sebep-i vürud ihtiva eden bir naklin tekrarında, senedi zikrettikten sonra bağlamın değişen yeni halini kaydetmek, devamında ise fiil içeren uygun bir ihtisar

⁴⁶ *Salât*, 22 (475-476). Diğer örnekleri için bk. 2585, 3109.

⁴⁷ (مَذْكَرٌ نحوه) için bk. 1491, 2544. (ثم ساق نحوه) için bk. 2738. (وساق نحوه) için bk. 346. (فذكر معناه) için bk. 1724, 2674. (مَذْكَرٌ معناه) için bk. 4650.

⁴⁸ (ثم ساق نحو حديث فلان) için bk. 778. (مَذْكَرٌ معنى فلان) için bk. 1863, 2411. (فذكر معناه) için bk. 1088.

kalıbıyla hadisin kalan bölümüne ve kavli merfû lafzına işarette bulunmaktadır. Kısa formüle etmek gerekirse, yapı şudur:

(Sened)+(Değişen Bağlam)+(İhtisar İfadesi)

Sözgelimi teşehhüde ilgili İbn Mes'ud hadisinin *Sünen*'deki ilk rivayetinde, sahabe ravi söze "Biz, Allah'ın Resûlü (sav) ile namazda oturduğumuzda 'Kullarından önce Allah'a selam olsun; falancaya selam olsun, filancaya selam olsun' derdik..." diyerek başlamaktadır. İkinci rivayette ise hadisin bu sebab-i vürud kısmı "Biz namazda oturduğumuzda ne diyeceğimizi bilemezdik; Allah Resûlüne (sav) ise öğretilmişti..." şeklini almaktadır.⁴⁹ İkisi de bu giriş kısmının akabinde tahiyât duasının metnini içeren rivayetlerden muhtasar olanının Arapça lafzı ve ihtisar ifadesinin kullanımı şöyledir:

969- حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ الْمُنْتَصِرِ، أَخْبَرَنَا إِسْحَقُ -يَعْنِي ابْنَ يُونُسَ-، عَنْ شَرِيكَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا لَا نَدْرِي مَا نَقُولُ إِذَا جَلَسْنَا فِي الصَّلَاةِ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ عَلَّمَهُ، فَذَكَرْنَا نَحْوَهُ.

Örnekte görülen (ذكر) fiilinin yerini sıklıkla (ساق); yukarıda (B) grubu olarak nitelediğimiz⁵⁰ lafzının yerini ise (A) grubu (مثله)⁵¹, (C) grubu (معناه)⁵² ve benzerleri alabilmektedir. Zaman zaman "hadîs" sözcüğünü kullanarak (فذكر الحديث) veya (وذكر الحديث)⁵³ diyen müellifin bağlam ihtisarında en fazla başvurduğu kalıp ifade ise (وساق الحديث) olmuştur. Mesela Hz. İbrahim'in üç yerde yalana başvurduğuna dair rivayetten "kişinin eşine kız kardeşim diye hitap etmesi" başlığını destekleyecek kadar bir kısım alınmakta ve devamı (وساق الحديث) lafzıyla ihtisara tabi tutulmaktadır.⁵⁴

Bağlam ihtisarı, sebab-i vürûd bir iki cümleye indirilip veya bütünüyle hafzedilip kavli hadisin bir yahut birkaç cümlesinin alınmasıyla yetinilmesi halinde, ciddi bir hacim kazanımı sağlamaktadır. Sözgelimi sened ile ihtisar ifadesi (فذكر معناه) arasında tek bir cümlenin girdiği aşağıdaki örnekler için bu rahatlıkla söylenebilir:⁵⁵

⁴⁹ Krş. *Salât*, 181 (968 ve 969).

⁵⁰ Diğer bazı (فذكر نحوه) örnekleri için bk. 533, 3318, 4925, 4926. (وساق نحوه) için ise bk. 1175, 2892, 4897.

⁵¹ (فذكر مثله) için bk. 1578.

⁵² (فذكر معناه) için bk. 64, 1735, 2262, 3604, 3833.

⁵³ (وذكر الحديث) için bk. 961, 2661. (فذكر الحديث) için bk. 3545/1.

⁵⁴ *Talâk*, 16 (2212). (وساق الحديث) kullanımının diğer bazı örnekleri için bk. 292, 1179, 1189, 1194, 4937, 5233, 5234. Ayrıca (وساق هذا الحديث) için 2491'e, (ثم ساق الحديث) için 1077'ye bakılabilir. 1348'teki (ثم ساق الحديث بطوله), 1178'deki (وساق بقية الحديث) ve 3625'teki (وساق الحديث بمعناه) gibi daha farklı kullanımlar da mevcuttur.

⁵⁵ *Büyü*, 90 (3564); *Akıye*, 12 (3594). Benzer bir başka örnek için bk. *Büyü*, 74 (3512).

3564- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ رُفَيْعٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ نَائِسٍ مِنْ آلِ صَفْوَانَ، قَالَ: اسْتَعَارَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مَعْنَاهُ.

3593- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ شُعْبَةَ، حَدَّثَنِي أَبُو عَوْنٍ، عَنْ الْحَارِثِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ نَائِسٍ مِنْ أَصْحَابِ مُعَاذٍ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ، فَذَكَرَ مَعْنَاهُ.

Oluşan muhtasar hadisin zaman zaman senedi metninden daha tafsilatlı görünüyorsa da, aslında gaye hâsil olmuş ve Ebû Dâvûd “hadisin anlamaya medâr olan noktasını” (موضع الفقه) okuyucuyla paylaşmıştır. Duaya icabet konulu uzunca bir hadisin “Bir kişinin diğerine (أضحك الله سنك) demesi” başlığı altına dercedilen şu hali de⁵⁶ konuya tipik bir örnek teşkil etmektedir:

5234- حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْبَرْكِيُّ، وَاسْمُهُ مِنْ أَبِي الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيِّ - وَأَنَا لِحَدِيثِ عِيسَى أَضْبَطُ -، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْقَاهِرِ ابْنُ السَّرِيِّ - يَعْنِي السُّلَمِيَّ -، حَدَّثَنَا ابْنُ لِكْنَانَةَ بْنِ عَبَّاسِ بْنِ مِرْدَاسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: ضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ أَوْ عُمَرُ: أَضْحَكَ اللَّهُ سَنَكَ، وَسَاقَ الْحَدِيثَ.

Normal bağlam ihtisarı kapsamında değerlendirilebilecek bir başka husus, daha önce tam hali zikredilmeyen bir kıssanın ihtisar edilip, alınmayan son bölümüne (...وساق الحديث) ve benzeri lafızlarla işarette bulunulması durumudur. Burada ihtisara konu olan asıl rivayet eserin bizatihi içinde bulunmamakta, fakat işaret edilen olayın yaygın bilinirliği, müellife bu tarz bir kısaltmaya gitme imkânı vermektedir.

Örneğin Mûte savaşında üç büyük komutanın şehâdetinin ardından Resûlullah'ın (sav) mescidde oturuşu (الجلوس عند المصيبة) başlığı altında senediyle iki satır halinde verilmiş ve nakil (وذكر القصة) ifadesiyle bitirilmiştir.⁵⁷ Yine Lekit b. Âmir'in Allah Resûlü (sav) ile görüşmeye gelişi olayından *Eymân* bölümünde sadece “*Senin ilâhuna yemin olsun*” nebevî lafzı nakledilmektedir.⁵⁸ Her iki olayın da *Sünen*'de ikinci bir tekrarı bulunmamaktadır.

Kitâbü'l-Akdiye'nin (كيف يحلف الذمي?) başlıklı 27. bâbında ise Resûlullah (sav) ile recm cezasını soran Yahudiler arasında cereyan eden tartışmayla ilgili meşhur rivayetten sadece “*Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah'ın aşkına söyleyin; zina edene Tevrat'ta bulduğunuz ceza nedir?*” merfû cümlesi alıntılanmış, devamına (...وساق الحديث في قصة الرجم) denilerek işarette bulunulmuştur.⁵⁹ Benzer bir durum, kıraatlerle ilgili bölümde ilk vahiy

⁵⁶ *Edeb*, 168 (5234). Bu tarz taktî uygulamalarında müellifin ihtisar ifadesi kullanmadığı durumlar da olmuştur. İfk olayından Hz. Âişe'ye ait ve “Kuran'a Kelâmullah denilmesi” fikrini destekleyen tek bir mevkuf cümle alınmış ve bitiminde ihtisar ifadesinin kullanılmadığı bir örnek için bk. *Sünne*, 22 (4735).

⁵⁷ *Cenâiz*, 25 (3122).

⁵⁸ *Eymân ve Nüzûr*, 12 (3266).

⁵⁹ *Akdiye*, 27 (3624). Bu hadisin mutavvel hali *Sünen*'de yer almakta, fakat muhtasar halinden önce değil sonra nakledilmektedir. Bk. *Hudûd*, 26 (4450).

olayına detayları zikredilmeden sadece (fzkr Hzdth wly) denilerek temasta bulunulması ve konuyla bağlantısı kurulan ayete işaretle yetinilmesinde de karşımıza çıkmaktadır.⁶⁰

Bazı rneklerdeyse müellif, daha önce eserde zikri geçmeyen bir kıssaya nekre kelime kullanarak (w dkr qv) kalıbıyla değinmekte ve bba münasip bilgiyi kısaca aktarmakla yetinmektedir. El pme konulu şu rivayette görüldüğü gibi:⁶¹

5223- Hzdthna aħmd bn yns, Hzdthna zħyr, Hzdthna yzbd bn aby zyad, an bd rħmn bn aby lly Hzdth, an bd llh bn mr Hzdth, w dkr qv, al: "fdthna- yęni min lly vly llh lye wسلم- فقبلنا يدھ."

Bağlam ihtisarının ayırt edici özelliği, asıl rivayet başına düşen atf miktarının, öteki ihtisar çeşitlerine göre çok daha yüksek olmasıdır. Normalde bir hadisın asıl rivayetinin ardından ortalama bir veya iki muhtasarı zikrediliyor ise, devreye sebeb-i vrd faktörü ve kıssa hacmi girdiğinde, bu tekrarların sayısı dört veya beşe çıkabilmektedir. Dolayısıyla Eb Dvd, karışıklıkları önlemek için ek bir tedbir almakta, bbın genellikle ilk hadisi olarak verdiği asıl rivayete muhtasarlarda ravi adıyla gönderme yapmaktadır. Bir rnek verecek olursak:

109- Hzdthna ibrhym bn mwsy, aħbrna sly, aħbrna byd llh - yęni abn aby zyad-, n bd llh bn byd bn mr, n aby lqmh: an ħmān da bma fthvā, fafc ybdh alymny ly llysr, th slhāhā ly kwcyn, al: th mvmv v astthv thlāthā, w dkr wvov thlāthā, al: wmsħ brāsē, th sl rlyh, w al: rāyth rsv llh vly llh lye wسلم thvā mth lā rāythvny thvāth, th sq nv Hzdth rzhry w thm.

Burada atıfta bulunulan Zhr hadisi, *Bb Sıfeti Vudi'n-Neb* başlıklı blmn⁶² ilk ve temel hadisidir. Hadisin Hz. Osman'ın abdest alışını anlatan giriş bölümündeki farklı anlatım nakledildikten sonra, benzer olan kavli-merf son bölüme yukarıdaki ihtisar ifadesiyle işaret edilmiştir.⁶³ Sehv konusunda Hammād b. Zeyd hadisinin⁶⁴, Mahzumlu kadının elinin kesilmesine dair rivayetlerde ise Leys b. Sa'd'ın⁶⁵ rivayetinin bölümün

⁶⁰ *Hurf ve Kırt*, 1 (3989).

⁶¹ *Edeb*, 159 (5223).

⁶² *Tahāret*, 48 (106).

⁶³ Benzer bir durum aynı bbda yer alan ve Reslullah'ın (sav) abdest alışına dair Hz. Ali'nin verdiği bilgileri ihtiva eden 111 ve 112. hadisler için de geçerlidir.

⁶⁴ *Salāt*, 194 (1008).

⁶⁵ *Hudd*, 4 (4373). Musannif, Leys rivayetinin ilk tekrarı olan 4374. hadiste (wqv nr) (Hzdth llyth diyerek yukarıda örneklenen tarzda bir ihtisar atfı yaptıktan sonra, nadir bir uygulamaya gitmekte ve (al ab dv) diyerek senedlerini zikretmeden sadece ilgili dört şeyhinin adını vererek, hırsızlık yapan Mahzumlu kadın olayıyla ilgili dört farklı lafzı topluca nakletmektedir.

ilk/merkez verisi olması ve tekraralarda yönlendirilen adres konumunda bulunması bu açıdan incelenmeye değerdir.

3.2. Kısmî Merkezi Bağlam İhtisarı

Sebeb-i vürûdlarda görülen ve “kısmî merkezî bağlam ihtisârı” olarak adlandırabileceğimiz bir başka uygulamada müellif, bilhassa uzun paragraflarda bağlamın ortasında belirli bir kısmı kesmekte, yerine (فذكر) (الحديث) yazmakta, devamındaki farklı anlatıma ise kaldığı yerden devam etmektedir. Normalde bağlam ihtisarına ait ifadeler en sonda olduğu ve nakli bitirdiği halde, burada merkeze alınmakta ve asıl hadiste aynen bulunduğu için tekrarına ihtiyaç duyulmayan kısımların yerini tutmaktadır:

(Sened)+(Değişen Bağlam)+(İhtisar İfadesi)+(Değişen Bağlam)

Bu uygulamanın yukarıda lafız ihtisarında bahsi geçen (فذكر الحديث) kullanımından farkı, bağlamlardaki geçiş ifadelerinin ardından (قال) fiilinin gelmemesidir. Doğrudan bir lafzın yerine değişen yenisini koyan en baştaki örneklerle, bir lafzı kesip yerine bu ifadeleri kısaltma amaçlı koyan söz konusu misaller arasındaki bu şekli fark önemlidir.

Mesela bağlam beş üiteden (cümle veya paragraf) müteşekkilsen ve bunların dizilişi (1-2-3-4-5) şeklindeyse, ihtisar amacıyla 3 çıkarılıp yerine (فذكر الحديث) ifadesi kullanılmakta, ardından öncesine göre farklı olan dört ve beşinci parçaların tam metni takdim edilmektedir. Bu uygulamaya; Hz. Peygamberin (sav) abdest alışını ayrıntılı biçimde anlatan Ebû Humejd hadisi⁶⁶ gibi sık tekrarlanan fiilî hadislerde ve Hudeybiye anlaşması⁶⁷, Cessâse olayı⁶⁸ gibi aşırı uzun kıssa anlatımlarında müracaat edildiği görülmüştür.⁶⁹

Ebû Dâvûd bu metodu ayrıca ilk hali bağlamsız rivayet edilen kavli hadislerin bağlam içeren tekrarlarında kullanmakta, bu durumda ihtisar ifadesi kavli hadisin tam metnini temsil etmekte ve yine metnin ortasında konumlanmaktadır. Sözelimi “Ben de bir beşerim. Siz bana dava için geliyorsunuz. Bazılarınız delilini diğerinden daha etkileyici bir dille ortaya koyabiliyor. Ben de kendisinden dinlediğim şeye göre onun lehine karar veriyorum. Kimin lehine kardeşinin hakkını alacağı bir karar verirsem, sakın onu almasın. Çünkü ona ateşten bir parçayı kesip vermişimdir.” hadisi önce sebeb-i vürûdsuz

⁶⁶ 730’da (Salât, 117) asıl metni verilen Ebû Humejd hadisi, 963’te (فذكر الحديث) ifadesiyle; 967’de (فذكر هذا الحديث), 731’de (فذكر بعض هذا الحديث), 734’te (فذكر بعض هذا) gibi benzer kalıplarla, bâbın gerektirdiği mana muhtevası muvacehesinde ihtisara tabi tutulmuş bulunmaktadır.

⁶⁷ Bk. Sünne, 9 (4655)’teki (فذكر الحديث) kullanımı.

⁶⁸ Krş. 4325 (asıl) ile 4326 ve 4328 numaralı muhtasarlar.

⁶⁹ Kısmî merkezî bağlam ihtisarının diğer bazı örnekleri için bk. 3126, 4769 (فذكر) (وساق الحديث); 3715 (فذكر بعض هذا الخبر); 1187 (وساق الحديث).

verilmektedir.⁷⁰ Müteakip muhtasar rivayette ise bağlam yer almakta, nebevî kavlin öncesinde miras kavgası yapan iki kişinin gelişleri zikredilmekte, sonrasında ise ağlaşıp helalleşmeleri anlatılmaktadır. Bu iki unsurun ortasında kavli hadisin lafzını (فذكر مثله) temsil etmekte, böylece hadisin kitapta kaplayacağı hacim tam olarak yarıya inmektedir:⁷¹

3584-"... لم تكن لهما بينة إلا دعواهما، فقال النبي صلى الله عليه وسلم، فذكر مثله، فبكى الرجلان..."

3.3. Müşterek Bağlam İhtisarı

Ebû Dâvûd'un senede yönelik ihtisar uygulamalarına geçmeden önce, bağlam ihtisarı ile diğer ihtisar biçimlerinin birbirine yakınlaştığı noktalara bazı örnekler vermek uygun olacaktır.

3.3.1. Bağlam ve Metin İhtisarlarının Yakınlaştığı Noktalar

Araştırmamız sırasında, metin ihtisarına özgü olan (Sened + İhtisar ifadesi) yapısına sahip olup da fiil kullanılması yönüyle metin ihtisarından ayrılan ve bağlam ihtisarına yaklaşan nadir örneklerle karşılaşılmıştır. Sözelimi Hubeyb b. Adiy el-Ensârî'nin esir düşmesi olayını ihtiva eden uzunca hadisin tekrarında başvurulmuş kalıp böyledir:⁷²

2661- حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْفٍ، حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ أَبِي سُفْيَانَ بْنِ أَسِيدِ بْنِ جَارِيَةَ التَّقْفِيِّ، وَهُوَ خَلِيفَ لِبَنِي زُهْرَةَ، وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ أَبِي هُرَيْرَةَ، فَذَكَرَ الْحَدِيثَ.

Yine bazı istisnai kullanımlarda, normalde sebep-i vürüdlara has olan ihtisar ifadeleri, tekli metin ihtisarıyla ciddi ölçüde benzerlik taşıyan muhtevalara uygulanmıştır. Genellikle senedin bitimindeki ref' ifadesinin niteliği veya rivayet lafızlarının sarih olup olmaması gibi noktalarda karşılaşılan bu durum, iki ihtisar türü arasında müşterek bir mahiyet arz etmektedir. Bu çerçevede, kabir sualini anlatan Berâ b. Azib hadisini önce tam metin halinde nakleden musannif, müteakip rivayette bu uzun metni tekrar etmemekte ve senedi ihtisarla bitirmektedir:⁷³

4754-"... عن أبي عمَرَ زاذان، سمعتُ البراء، عن النبي صلى الله عليه وسلم، فذكر نحوه."

Burada vurgulanmak istenen farklılık, ilk rivayetin muanan oluşudur:⁷⁴

⁷⁰ *Akdıye*, 7 (3583).

⁷¹ *Akdıye*, 7 (3584).

⁷² Krş. 2660 ve 2661 (*Cihâd*, 113). Ayrıca [Sened + (فذكر معناه)] için 2518'e, [Sened + (فذكر)] için ise 4555'e bakılabilir.

⁷³ *Sünne*, 27 (4754).

⁷⁴ *Sünne*, 27 (4753).

4753-"...عن زاذان، عن البراء بن عازب، قال: خرجنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم..."

Asıl ile muhtasar arasında görülen değişikliğin (عن النبي) yerine (قال رسول) gelmesinden⁷⁶ veya (كان يقول) yerine (سمعت رسول الله يقول) denilmesinden⁷⁵ ibaret olduğu başka misaller de mevcuttur.

Bu iki ihtisar şeklinin müşterek sahasında yer alabilecek bir diğer husus, asıl hali kavli merfû ifadeyle sınırlı olan, muhtasarı ise sebab-i vürûd içeren rivayet gruplarıdır. Sözelimi (أفطر الحاجم والمحجوم) hadisi önce bağlamsız verilmekte, müteakip rivayette ise şu muhtasar ibare tercih edilmektedir:⁷⁷

2368- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو قَلَابَةَ الْجَرْمِيُّ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ شَدَّادَ بْنَ أَوْسٍ بَيْنَمَا هُوَ يَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

Bu tarz kullanımların lafız ihtisarı bağlamında değerlendirilmeleri daha uygun olacaktır. Zira bağlam ihtisarı mefhumunda öncelikle, var olan bir sebab-i vürûdun mükerrer rivayette ihtisara tabi tutulması akla gelmektedir.

3.3.2 Bağlam ve Lafız İhtisarlarının Yakınlaştığı Noktalar

Aşağıdaki örnekte, Ka'b b. Mâlik'in Tebûk gazvesi anlatımından "Ehl-i hevâdan uzak durmak" temalı bâb başlığını⁷⁸ destekleyecek bir bölümün alındığı görülmektedir. Sahabi, yaşadığı bu zorlu süreçte, amcaoğlu Ebû Katâde'ye selam vermiş, ama Ebu Katâde bu selamı almamıştır. Metin incelenirken, altı çizili ilk bölümün (paragraf ortası) bağlam ihtisarına, ikinci bölümün (paragraf sonu) ise lafız ihtisarına ait unsurlar taşıdığı fark edilecektir:

4600- حَدَّثَنَا ابْنُ السَّرْحِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ -وَكَانَ قَائِدَ كَعْبِ مِنْ بَيْنِهِ جِنٌّ عَمِي- قَالَ: سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ، وَذَكَرَ ابْنُ السَّرْحِ قِصَّةَ تَخَلُّفِهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ، قَالَ: وَنَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُسْلِمِينَ عَنْ كَلَامِنَا أَيُّهَا الثَّلَاثَةُ، حَتَّى إِذَا طَالَ عَلَيَّ تَسَوَّرْتُ جِدَارَ حَائِطِ أَبِي قَتَادَةَ، وَهُوَ ابْنُ عَمِّي، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَوَاللَّهِ مَا رَدَّ عَلَيَّ السَّلَامَ، ثُمَّ سَأَلْتُ خَبِيرَ تَثْرِيلِ تَوْبِيْتِهِ.

4. Sened İhtisarı

Bir tasnif devri musannifi olarak Ebû Dâvûd, dönemin karakteristik özelliğine uygun biçimde, eserinde rivayet ettiği hemen her hadisin senedine yer vermiştir.⁷⁹ Bu yöntemin tıpkı metin tekrarı gibi hacmi artıran

⁷⁵ (فذكر نحوه) kullanımı özelinde krş. 1724 ve 1725.

⁷⁶ (فذكر معناه) kullanımı açısından krş. 4491 ve 4492.

⁷⁷ Krş. *Savm*, 28 (2367 ve 2368).

⁷⁸ *Sünne*, 3. (باب مجانبة أهل الأهواء ويُغضهم)

⁷⁹ Eserinin kaynakları ve içerdiği sened türleri hakkında açıklamalar yapan müellifin (*Risâle ilâ Ehli Mekke*, s.32-46) "Her hadisin senedine mutlaka yer vermeye çalıştım" gibi bir açıklama yapmaması, bu genel iklimin bir neticesidir. Bilakis, istisnaları

bir yönünün olacağı açıktır ve eserin belirli bir hacmi aşmamasını sağlamak için senetlerde de sistematik bir ihtisar uygulamasına gidilmesi icap etmiş görünmektedir.

Kullanılan ifade kalıpları, ilgili rivayetin, öncesinde zikredilen sened verisiyle aynı/benzer lafza sahip oluşuna veya aynı/benzer muhteva taşıyışına delalet etmektedir. Sened ihtisarının diğerlerinden ayrılan boyutu ise, birden fazla hocaya ait senedlerin birleştirilerek kaydedilmesi, yani tahvil tatbikatıdır. Tasnif dönemi kaynaklarının çoğunda rastlanan ve bilhassa *Sahih-i Müslim* ile *Sünen-i Nesâi*'de ileri örnekleri bulunan bu usûl, sened tekrarının okuyucu açısından yorucu ve yoğun bir hâl almasını engellemekte, muhtevayı ise aynıyla muhafaza etmektedir.⁸⁰

Sünen' de örnekleri çok olan yöntem⁸¹, müellifin yedi ayrı şeyhinden gelen tarikelerini birleştirerek sunduğu selâm hadisi ile burada temsil edilebilir. Allah Resûlü'nün (sav) namazın bitiminde yanaklarının beyazlığı görünecek biçimde sağna ve soluna dönüp birer defa (السلام عليكم ورحمة الله) dediği bilgisi, şu toplu senet uygulamasıyla nakledilmiştir⁸²:

حدثنا محمد بن كثير، أخبرنا سفيان (ح) وحدثنا أحمد بن يونس، حدثنا زائدة (ح) وحدثنا مسدد، حدثنا أبو الأحوص (ح) وحدثنا محمد بن عبيد المحاربي وزياد بن أيوب، قالوا: حدثنا عمر بن عبيد الطنافسي (ح)، وحدثنا تميم بن المنتصر، أخبرنا إسحق يعني ابن يوسف، عن شريك (ح)، وحدثنا أحمد بن منيع، حدثنا حسين بن محمد، حدثنا إسرائيل، كلهم عن أبي إسحق، عن أبي الأحوص، عن عبد الله -وقال إسرائيل: عن أبي الأحوص والأسود، عن عبد الله-، أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يُسلم...⁸²

belirtmeyi tercih etmiş, sözgelimi Saîd ibnü'l-Müseyyeb'in dedesinin isminin Resûlullah (sav) tarafından değiştirilmesi vakasına dair rivayetin ardından, isim değiştirmeye ilgili benzer on dört hadise topluca işaret etmesi gerektiğinde, değişen isimleri sayıp şu açıklamayı yapmakla yetinmiştir: (تركت أسانيدها للإختصار) Bk. *Edeb*, 69 (4956).

⁸⁰ Tahvil hakkında malumat için bk. Emin Aşıkkutlu, "Tahvil", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, 440.

⁸¹ Meselâ beş ayrı şeyhten nakledilen "Kâmet getirilince farzdan başka namaz kılınmaz" hadisi için bk. *Salât*, 293 (1266). Üç ayrı şeyhten nakledilen talâk konulu bir İbn Abbâs hadisi için bk. *Talâk*, 24 (2240).

⁸² *Salât*, 188 (996)

Metindeki veriler tablo halinde şöyle gösterilebilir:

Tablo-1: Selâm Hadisinin Tarîkleri

Nebî (sav)						
Abdullah b. Mes'ûd						
Ebû'l-Ahvas (Avf b. Mâlik)						
Ebû İshâk (Amr b. Abdullah es-Seb'î)						
Süfyân (es-Sevrî)	Zâide (b. Kudâme)	Ebû'l-Ahvas (Sellâm b. Süleyym el-Kûfî)	Ömer b. Ubeyd et-Tanâfisî		Şerîk	İsrâîl
					İshâk b. Yusuf	Hüseyn b. Muhammed
Muhammed b. Kesîr	Ahmed b. Yûnus	Müsedded	Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî	Ziyâd b. Eyyûb	Temîm b. Muntasır	Ahmed b. Menî'
Ebû Dâvûd						

Tablo büyüklüğünde bazı şecere yapılarının tahvil yoluyla ihtisar edilerek küçültüldüğü durumlara *Sünen'*den çok sayıda örnek verilebilir. Yine, makale içinde değinilen tarzda 'seneddeki mihver raviden Resûlullah'a (sav) kadar olan kısımdaki isimlerin hazfedildiği' ihtisar tatbikatları da bu noktada hatırlanmalıdır.

Sened ihtisarı dışarıda bırakılarak genel bir sayıma gidildiğinde, Ebû Dâvûd tarafından ihtisar amacıyla kullanılan kalıp ifadeler ve yapılan ihtisar uygulamalarının incelenen türlere göre dağılımı şöyle olacaktır:

Tablo-2: İhtisar İfade ve Uygulamalarının Dağılımı

İhtisar	Metin		Lafız	Bağlam			Toplam
	Tekli	Çoklu		Normal	Kısmî	Müşterek	
İfadesi	17	2	49	14	7	7	96
Kullanımı	90	4	135	46	13	9	297

Sonuç ve Değerlendirme

Sünen-i Ebû Dâvûd' da yer alan 5274 hadisin sened ve metinlerinin tekrar tarzları ve ihtisar usûlleri bakımından şekli tetkikini kapsayan çalışmamızın neticesinde ulaşılan başlıca tespitler şunlardır:

1. Musannifin ihtisar amacıyla kullandığı 96 farklı ifade kalıbı mevcuttur. İhtisara konu olan hadis sayısı ise 297'den az değildir. Eserdeki toplam hadis sayısına bakıldığında %6 gibi bir rakama tekabül eden ihtisar uygulamaları

oranı, muhtasarların birer tekrar olduğu düşünülüşünde ve asılları göz önüne alındığında %15'e; sened ihtisarı (tahvil) tatbikatları hesaba katıldığında ise %20'ye ulaşabilmektedir.

2. Makalede incelenen dört temel ihtisar yöntemini yüzlerce rivayet üzerinde uygulayan musannif, bunu son derece düzenli ve sistematik bir biçimde yapmıştır. Başta asıl rivayetin ihtisara konu olan kısmı ve muhtasar rivayette kullanılan lafızlar olmak üzere, çeşitli değişkenler sürekli gözlemlenmiştir. Asıl ile muhtasarın –çok az sayıda istisna dışında- ardışık verilmesi, meşhur bazı olay ve kıssalar hariç mutavvel hâli kitapta bulunmayan hadislerde ihtisara gidilmemesi gibi noktalar dikkat çekicidir.

3. Bir diğer dikkat çekici husus, pek çok muhaddiste görülen ileri düzeyde lafız hassasiyetinin Ebû Dâvûd için de geçerli olması ve bu hassasiyetin sadece ihtisara tabi tutulan hadislerin metinlerinde değil, bizzat kullanılan ihtisar ifadelerinde de kendisini göstermesidir. Bu bağlamda, makale boyunca dikkat çektiğimiz dörtlü kademelenme (aynılık, benzerlik, mana yakınlığı, genel atıf) için seçilen müstakil lafızlar, ihtisar ifadesinin herhangi bir fiil ihtiva edip etmemesi ve benzeri hususlar hatırlanabilir.

4. Tekrar ile ihtisar arasında güçlü ve anlamlı bir ilişki vardır. Ancak, her tekrar mutlaka ihtisarı gerektirir veya her muhtasar mutlaka o eserde daha önce nakledilmiş bir hadisin tekrarıdır gibi genellemelere gitmek sağlıklı olmayacaktır. Zira mükerrer bir rivayetin önceki benzerine yakın veya onunla aynı lafızla nakledilmesi durumuna -Ebû Dâvûd'un *Sünen'*inde pek olmasa bile başka kaynaklarda, mesela *Sünen-i Nesâî'*de- rahatlıkla rastlamak mümkündür.

5. Makale hacminin sınırlılığı nedeniyle ihtisar meselesinin burada değinilip değerlendirilemeyen ama ek çalışmalar gerektiren yönleri de mevcuttur. Kısaltılarak nakledilen metinlerin orijinalitesinin ne ölçüde korunduğunun 'alınan lafız-diğer kaynaklardaki lafız' mukayesesiyle test edilmesi böyle bir çalışmadır. Veya ihtisarın hangi oranda hacim tasarrufu sağladığına dair, belirli bir bölümün hadisleri üzerinde karşılaştırmalar yapılabilir. Tarafımızdan yürütülen üçüncü bir mukayeseli çalışma ise ihtisar lafızlarıyla ilgilidir. Tespitlerimize göre, sözgelimi Nesâî üç farklı ihtisar tarzı için (metin, lafız ve bağlam) aynı ifade kalıbını (وساق الحديث) kullanmaktadır ki bu durum, Ebû Dâvûd'un ihtisar usulü üzerinde yukarıda söylediklerimizi daha da anlamlı kılmaktadır.

Kaynaklar

- Aşıkkutlu, Emin, "Tahvil", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, 440.
 Aydınlu, Abdullah, "İhtisar", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 572-573.
 Başaran, Selman, "Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1991), s. 51-64.

- Dinçoğlu, Mehmet, *Ebû Dâvûd'un Sünen Adlı Eseri Kaynakları ve Tasnif Metodu*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Ankara 2008.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888), *Risâlet el-Îmâm Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke* (nşr. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Beyrut: Mektebetü'l-matbûâti'l-İslâmiyye 1997.
- Sünenü Ebî Dâvûd* (nşr. Şuayb Arnavut ve dğr.), I-VII, Beyrut: Dâru'risâleti'l-âlemiyye 2009.
- İmamoğlu, Lütfi, *Ebû Dâvûd ve Süneni*, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Erzurum 2000.
- Kandemir, Yaşar, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 119-121.
- Karacabey, Salih, "Hadiste İhtisar ve Muhtasar Rivayetten Kaynaklanan Problemler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2002), s. 53-70.
- Makdisî, Muhammed b. Tâhir (ö.507/1113), *Şürûtu'l-eimme's-sitte* (nşr. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Beyrut: Mektebetü'l-matbûâti'l-İslâmiyye 1997.
- Mizzî, Cemâlüddin Ebû'l-Haccâc Yûsuf İbnü'z-Zekî (ö.742/1341), *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl* (nşr: Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Beyrut: Müessesetü'r-risâle 1994.
- ___, *Tuhfetü'l-eşrâf bi ma'rifeti'l-etrâf* (nşr: Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), I-XIII, Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî 1999.
- Naim, Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, I-XIII, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1976.
- Sehârenfûrî, Halil Ahmed (ö. 1346/1927), *Bezlü'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd I-XX*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye t.y.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö.911/1505), *Tedribü'r-râvî fî şerh takrîbi'n-Nevâvî*, I-II, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî 1993.
- Yıldırım, Enbiya, "Hadislerin Mana İle Rivayeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1996), s. 279-314.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed (ö.748/1374), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb Arnavut ve dğr.), I-XXV, Beyrut: Müessesetü'r-risâle 1983.

